

**Vershil in de mate van algemeen vertrouwen tussen katholieken,
protestanten en atheïsten binnen Europa**

Naam: Janine de Bruijn

Studentnummer: 5704251

Bachelor Scriptie Sociologie

Universiteit Utrecht

Datum: 15-06-2018

Scriptiebegeleider: dr. Joyce Delnoij

Tweede corrector: Marcus Kristiansen MSc

Abstract

Vertrouwen is een belangrijke factor binnen een samenleving. Daarnaast heeft religie ook effect op meerdere vlakken binnen de maatschappij. De daling van vertrouwen en de secularisering zouden mogelijk een verband met elkaar kunnen hebben. In dit paper wordt het verschil in algemeen vertrouwen tussen katholieken, protestanten en atheïsten in Europa onderzocht. Daarbij wordt gekeken naar de invloed van de mate van religiositeit, de frequentie van het meedoen aan religieuze activiteiten en de frequentie van bidden. Er is data van de European Social Survey gebruikt. Met name in Europa is er nog weinig onderzoek gedaan naar deze relatie. De bestaande literatuur, de Sociaal Kapitaal theorie en Contact theorie zullen als onderbouwing voor de verwachtingen worden gebruikt. De resultaten van de regressieanalyses laten zien dat protestanten meer algemeen vertrouwen hebben dan katholieken en atheïsten en dat atheïsten meer algemeen vertrouwen hebben dan katholieken. De mate van religiositeit heeft alleen effect voor protestanten en de frequentie van bidden heeft effect voor zowel protestanten als katholieken.

Trefwoorden: algemeen vertrouwen, religie, katholiek, protestant, atheïst, sociaal kapitaal

Introductie

Vertrouwen is een belangrijke factor binnen een samenleving (Larsen, 2013). De aanwezigheid van vertrouwen heeft meerdere positieve effecten (Larsen, 2013). Denk hierbij aan economische welvaart, collectieve actie en meer pro-sociaal gedrag. Onderzoek van Putnam (1995) en Larsen (2013) wees uit dat vertrouwen binnen de Westerse samenleving is gedaald en verwacht dat dit in de toekomst zal blijven dalen. Deze daling van vertrouwen kan als een probleem worden ervaren. Het ontbreken van vertrouwen brengt namelijk negatieve effecten met zich mee, zoals het verminderen van de sociale cohesie. Sociale cohesie hangt sterk samen met het vertrouwen dat individuen in de medemens hebben (Tolsma, Van der Meer & Gesthuizen, 2009). Als vertrouwen afneemt zal de sociale cohesie ook afnemen, wat op zijn beurt zorgt voor negatieve effecten binnen een wijk, zoals economische deprivatie en minder sociale controle (Forrest & Kearns, 2001; Tolsma, Van der Meer & Gesthuizen, 2009). Een samenleving met weinig sociale cohesie toont wanorde, conflict, sociale ongelijkheid, etc. (Forrest & Kearns, 2001). Putnam (geciteerd in Welch, et al., 2004) stelt dat sociale structuren een cruciale invloed hebben op het vormen van een goed opgeleide, gezonde, onbezorgde, gelukkige en veilige maatschappij. Een hoge sociale cohesie zorgt voor meer sociale controle en daarmee ook voor minder gewelddadige misdrijven en criminaliteit (Huygen & De Meere, 2008; Putnam, geciteerd in Welch, et al., 2004).

Vertrouwen heeft dus in veel opzichten effect op de samenleving. Daarom is het van belang om onderzoek te doen naar de factoren die van invloed zijn op een vermindering of

vergroting van vertrouwen. Hier is dan ook al veel onderzoek naar gedaan door onder andere Larsen (2013), Tolsma, Van der Meer & Gesthuizen (2009) en Allport & Ross (1967). De relatie met religie is echter nog niet vaak gelegd. Deze relatie zal dan ook in dit paper worden onderzocht. De onderzoeken die gedaan zijn naar de relatie tussen religie en vertrouwen wijzen uit dat er effecten waar te nemen zijn tussen bepaalde aspecten van religie en vertrouwen (Schoenfeld, 1978; Welch, Sikkink & Loveland, 2007). Deze aspecten hebben betrekking op het verschil in vertrouwen tussen bepaalde religies en tussen atheïsten en religieuzen.

De afgelopen jaren is er een grote verandering in religiositeit waar te nemen. Deze verandering zou van invloed kunnen zijn op de mate van vertrouwen van individuen. Als er wordt gekeken naar Europa is te zien dat het katholicisme en het protestantisme de grootste godsdiensten zijn (Bosman, 2008). Protestantisme in het noorden van Europa en het katholicisme in het zuiden (Bosman, 2008). Binnen Europa is de laatste jaren een afname in religiositeit waar te nemen (Statista, z.j.). Recente cijfers van religiositeit binnen Europa zijn niet gemakkelijk te vinden. De European Social Survey (2002, 2016) bevat echter de vraag “*Beschouwt u uzelf als behorend tot een bepaalde religie?*”. De ESS eerste wave uit 2002 laat zien dat 35.7% van de respondenten niet gelovig zijn. Vervolgens laat een wave uit 2016 hierbij een percentage van 42.8% zien (European Social Survey, 2002; European Social Survey, 2016). Bovenstaande cijfers laten zien dat er sprake is van secularisering binnen Europa. Dit betekent dat er een proces aan de gang is waarbij religieuze instituties, religieus bewustzijn en religieuze acties, hun sociale significantie verliezen (Verweij, Ester en Nauta, 1997). Verschillende onderzoeken laten zien dat secularisering op verschillende vlakken binnen de samenleving effect heeft (Barro & McCleary, 2003; Bekkers & Ruiter, 2009; Verweij, Ester & Nauta, 1997). De vraag is echter of deze afname in religiositeit binnen Europa negatieve gevolgen heeft, of misschien juist positieve aspecten bevat met betrekking op vertrouwen. Aangezien er nog weinig onderzoek is gedaan naar de relatie tussen religie en vertrouwen, met name in Europa, is dit onderzoek relevant om deze relatie te onderzoeken en hier meer kennis over te verkrijgen.

In dit onderzoek wordt gekeken naar ‘algemeen vertrouwen’. Hiermee wordt het vertrouwen dat individuen in de medemens hebben bedoeld. Het algemeen vertrouwen van een individu bestaat uit een combinatie van zijn of haar mening over het feit of de meeste mensen te vertrouwen zijn, of de meeste mensen eerlijk zijn en of de meeste mensen behulpzaam proberen te zijn.

Ten eerste wordt gekeken naar het mogelijke verschil in algemeen vertrouwen tussen katholieken en protestanten. Er is specifiek voor deze twee religies gekozen, omdat dit de twee grootste religies binnen Europa zijn, en dus de meeste invloed zullen hebben op de Europese maatschappij. Daarbij toont eerder onderzoek geen eenduidig resultaat in het vergelijken van deze

twee religies. Uit het onderzoek van Schoenfeld (1978) kan een ander effect verwacht worden dan uit het onderzoek van Welch, Sikkink & Loveland (2007). Schoenfeld (1978) stelt namelijk dat het lid zijn van een liberale kerk samenhangt met vertrouwen en dat het lid zijn van een fundamentalistische kerk samengaat met wantrouwen. Katholieken en protestanten hebben beide liberale aspecten, echter binnen het protestantisme bestaat een categorie van fundamentalistische protestanten. Hieruit zou afgeleid kunnen worden dat het protestantisme over het algemeen meer fundamentalistische aspecten bevat dan het katholicisme (Steenland, et al., 2000), waardoor katholieken dus meer vertrouwen zouden kunnen hebben dan protestanten. Daarnaast onderzochten Welch, Sikkink & Loveland (2007) de relatie tussen religie en het vertrouwen in vreemden. Zij concludeerden dat katholieken significant minder vertrouwen hebben in vreemden dan protestanten (Welch, et al., 2007). Aangezien de resultaten van deze onderzoeken niet met elkaar in overeenstemming zijn wordt in dit onderzoek de relatie tussen deze twee religies en algemeen vertrouwen nogmaals onderzocht.

Dit onderzoek richt zich echter niet alleen op de twee grote godsdiensten; het katholicisme en het protestantisme, maar neemt ook atheïsten mee in de analyses. Welch, et al. (2007) hebben ook atheïsten meegenomen in hun onderzoek. Zij hebben deze groep ongelovigen in hun analyses vergeleken met 'mainline protestanten' op basis van algemeen vertrouwen in anderen. 'Mainline protestanten' zijn protestanten in de Verenigde Staten met een gematigde theologie, waarbij veranderingen in de maatschappij en samenleving ook tot veranderingen in de theologie kunnen leiden. De resultaten wezen uit dat er geen verschil te zien is tussen protestanten en atheïsten in hun algemeen vertrouwen (Welch, et al., 2007). Naast het onderzoek van Welch, et al. (2007) is er nauwelijks tot geen onderzoek gedaan naar atheïsten en hun algemeen vertrouwen.

Als blijkt dat er verschillen te vinden zijn tussen het katholieke en protestantse geloof of tussen gelovigen en ongelovigen in de mate van algemeen vertrouwen kan dit input bieden voor beleidsmakers en kan er aanvullend onderzoek gedaan worden. Daarbij zouden de resultaten van dit onderzoek kunnen leiden tot een verandering in de algemene opinie over de bijdrage van religie aan de samenleving.

Naast religie en algemeen vertrouwen zullen factoren als de mate van religiositeit, frequentie van deelname aan religieuze activiteiten en de frequentie van bidden aan bod komen. Schoenfeld (1978) stelt dat naarmate een religieus individu frequenter naar de kerk gaat, zijn of haar gevoel van vertrouwen wordt vergroot. Welch et al. (2007) stellen echter dat de mate van religiositeit, de frequentie van het deelnemen aan religieuze activiteiten en de frequentie van bidden geen effect laten zien. Deze variabelen worden als modererende variabelen meegenomen.

In dit onderzoek wordt dus aandacht besteed aan het katholicisme, het protestantisme en het atheïsme. Dit wordt gedaan binnen 17 Europese landen. Hierbij wordt de link gelegd tussen religie en het algemeen vertrouwen van een individu. De onderzoeksvraag luidt dan ook:

In hoeverre is er een verschil in de mate van algemeen vertrouwen tussen katholieken, protestanten en atheïsten binnen Europa?

In hoeverre spelen mate van religiositeit, de frequentie van deelname aan religieuze activiteiten en de frequentie van bidden hierbij een rol?

Er is gekozen om dit te onderzoeken voor Europese landen, omdat er binnen Europa minder onderzoek gedaan is naar de combinatie van religiositeit en algemeen vertrouwen dan in bijvoorbeeld Amerika. Daarnaast is er een evenwichtige verdeling tussen katholieken, protestanten en atheïsten in Europa, wat betekent dat deze groepen allemaal groot genoeg zijn om met elkaar te vergelijken en onderzoek naar te doen. De data die in dit onderzoek gebruikt wordt is verkregen uit de European Social Survey (ESS) dataset. De ESS dataset bestaat uit data die is verzameld in Europese landen. Er is gekozen om de laatste wave uit 2016 te gebruiken, omdat deze de meest recente informatie bevat.

Dit onderzoek zal een toevoeging zijn op het onderzoek van Welch, et al. (2007), omdat hun onderzoek verouderd is en plaats vond vóór de grote secularisering van de afgelopen jaren. Daarom is het van wetenschappelijk belang deze groepen opnieuw te vergelijken. Bovendien bevat het onderzoek van Welch, et al. (2007) data die verzameld is onder individuen uit de Verenigde Staten.

In dit onderzoek worden er theorieën en onderzoeken besproken en gecombineerd, die tot een aantal hypothesen leiden. Vervolgens wordt de ESS dataset uitgebreider toegelicht en worden de variabelen geoperationaliseerd. Er zullen regressieanalyses uitgevoerd worden. Op basis van deze analyses zullen de resultaten worden getoond en geïnterpreteerd. Ten slotte worden er conclusies getrokken, waarbij een antwoord op de onderzoeksvraag geformuleerd wordt. Er zal worden teruggekoppeld naar de theorie en er worden verbeterpunten, aanmerkingen en ideeën voor verder onderzoek besproken.

Theorie

Tot op heden is er nog weinig literatuur met betrekking tot de relatie tussen religie en vertrouwen. Dit is opmerkelijk, aangezien onderzoek laat zien dat beide factoren van invloed zijn op de samenleving en er aangetoond is dat zowel vertrouwen als religiositeit afnemen (Larsen, 2013; Putnam, 1995; Statista, z.j.). Bovendien is er een vermoedelijke theoretische connectie tussen

religieuze waarden en de opvattingen die een individu heeft ten opzichte van andere groepsleden en de medemens (Welch, Sikkink, Sartain & Bond, 2004). Onderzoeken van Welch, et al. (2007), Schoenfelt (1978), Putnam (1995) en Sosis & Bressler (2003) hebben aspecten van de relatie tussen religie en vertrouwen onderzocht. Tekortkomingen van deze onderzoeken zijn echter dat atheïsten niet altijd mee worden genomen, dat er niet altijd gesproken wordt over specifieke religies en/of dat er niet specifiek naar algemeen vertrouwen wordt gekeken. Bovenstaande onderzoeken tonen wel aan dat er een relatie waar te nemen is tussen religie en vertrouwen. Aangezien er echter weinig literatuur beschikbaar is, zal verschillende literatuur gecombineerd worden om voorspellingen te kunnen doen over deze relatie.

De bestaande literatuur over vertrouwen, met name algemeen vertrouwen, is veel voortgekomen uit de Sociaal Kapitaal Theorie (Delhey, Newton & Welzel, 2011; Newton & Zmerli, 2011). Deze theorie stelt dat de context en instituties invloed hebben op de mate van vertrouwen van een individu (Newton & Zmerli, 2011). Er zijn twee vormen van sociaal kapitaal, namelijk *bonding* sociaal kapitaal en *bridging* sociaal kapitaal (Welch, et al., 2004). *Bonding* sociaal kapitaal is gefocust binnen een groep en creëert grenzen voor coöperatief gedrag en democratische participatie. *Bridging* sociaal kapitaal creëert bindingen buiten de groep en leidt tot meer participatie. De aanwezigheid van *bonding* sociaal kapitaal binnen een groep kan het ontwikkelen van *bridging* sociaal kapitaal belemmeren (Welch, et al., 2004). De Sociaal Kapitaal Theorie wordt later uitgebreider besproken.

Voordat de literatuur over religie en algemeen vertrouwen wordt besproken is het ten eerste van belang om een duidelijk beeld te schetsen van de term 'algemeen vertrouwen'. Vervolgens wordt er literatuur besproken die het mogelijke verschil in algemeen vertrouwen tussen katholieken en protestanten duidelijk maakt, waarna de relatie tussen gelovigen (katholieken en protestanten) en atheïsten wordt besproken. Tot slot wordt er gekeken wat de literatuur zegt over de invloed van de drie factoren die de mate van religiositeit aangeven (mate van religiositeit, frequentie van meedoen aan religieuze activiteiten en frequentie van bidden).

Algemeen vertrouwen en Sociaal vertrouwen

Vertrouwen is een belangrijke factor binnen de samenleving (CBS, 2009 ; Putnam, 1995). Het heeft, zoals eerder genoemd, zowel effecten op macro- als op micro-niveau (Larsen, 2013; Tolsma, Van der Meer & Gesthuizen, 2009). Vertrouwen vindt namelijk plaats op verschillende niveaus binnen de samenleving. Denk aan vertrouwen in de politiek, rechters, pers, politie, kerken, connecties binnen sociale netwerken en de medemens (CBS, 2009). Aangezien in dit paper naar algemeen vertrouwen wordt gekeken is het nuttig om eerst het verschil tussen sociaal vertrouwen en algemeen vertrouwen te verduidelijken. Sociaal vertrouwen heeft betrekking op

vertrouwen in een individu of een groep die bekend is of tot de in-groep behoort (Newton & Zmerli, 2011). Algemeen vertrouwen gaat over het vertrouwen in individuen in het algemeen. Het is de overtuiging dat de meeste mensen te vertrouwen zijn, ook als je ze niet persoonlijk kent of als ze niet tot je in-groep behoren (Newton & Zmerli, 2011; Uslaner, 2001-2002).

Algemeen vertrouwen bij katholicisme en protestantisme

Eerder onderzoek toont aan dat leden van fundamentalistische religies een groter wantrouwen hebben dan leden van liberale religies (Robinson et al., geciteerd in Schoenfeld, 1978). Fundamentalistische religies hebben conservatieve denkbepelden en nemen de Bijbel vaker letterlijk. Ze beschouwen mensen als zondaars die zich voortdurend bezig moeten houden met het overwinnen van zijn slechte neigingen en zichzelf hier telkens voor in moet spannen (Weber, geciteerd in Schoenfeld, 1978). De kwaadheid die op deze manier in de mens wordt gezien, kan leiden tot wantrouwen. Liberale religies hebben een meer flexibele kijk en interpretatie van de Bijbel, wat kan leiden tot vertrouwen (Green & Elliott, 2010).

Katholieken worden over het algemeen als meer liberaal geassocieerd dan protestanten. Er bestaan liberalere én meer fundamentalistische richtingen binnen het protestantse geloof (Steenland, et al., 2000). Hieruit kan afgeleid worden dat protestanten over het algemeen minder liberaal zullen zijn dan katholieken (Skirbekk, Kaufmann & Goujon, 2010). Deze onderzoeksresultaten leiden tot de volgende hypothese:

H1a: Individuen die zichzelf als lid van het katholieke geloof beschouwen zullen meer algemeen vertrouwen hebben dan individuen die zichzelf als lid van het protestantse geloof beschouwen.

Welch, et al. (2007) laten echter, in tegenstelling tot bovenstaande hypothese, zien dat katholieken significant minder vertrouwen in vreemden tonen in vergelijking met protestanten. Zij concluderen dat liberale protestanten meer algemeen vertrouwen hebben dan katholieken. Een mogelijke verklaring voor deze bevinding is dat liberale protestanten meer actief betrokken zijn bij hun geloof en de kerk. Dit is met name zo omdat kerkactiviteiten worden gepromoot waarbij de liberale protestanten aangemoedigd worden om activiteiten te doen waarbij ze betrokken raken met de bredere maatschappij. Op die manier komen ze in contact met verschillende niet-kerkelijke organisaties en zal hun *bridging* sociaal kapitaal stijgen, waardoor ze sneller mensen die ze niet kennen zullen vertrouwen (Welch, et al., 2004; Welch, et al., 2007). Daarbij is het volgens de Contact theorie zo dat hoe meer contact met mensen van de uit-groep, des te minder vooroordelen, wat samengaat met meer algemeen vertrouwen (Pettigrew, 1998; Welch, et al., 2004). Dit leidt tot de volgende hypothese, wat een tegenstelling is van H1a:

H1b: Individuen die zichzelf als lid van het protestantse geloof beschouwen zullen meer algemeen vertrouwen hebben dan individuen die zichzelf als lid van het katholieke geloof beschouwen.

Algemeen en Sociaal vertrouwen binnen religieuze groepen en atheïsten

De *signaling theory of religion* stelt dat religie zorgt voor intra-groep vertrouwen (Sosis & Bressler, 2003). Dit betekent dat het behoren tot een religie zal zorgen voor een sterk vertrouwen tussen de leden van deze religie. De theorie stelt dat religieuze rituelen en taboes zorgen voor dit hoge intra-groep vertrouwen. Religieuze groepen stellen volgens Sosis & Bressler (2003) meer dan twee keer zo veel vereisten en beperkingen vast voor hun leden dan seculiere groepen. Zij concluderen dat *costly constraints* (beperkingen die ontstaan door het behoren tot de groep) zorgen voor een hechtere religieuze groep en meer betrokkenheid binnen de groep, terwijl dit verband niet wordt gevonden bij seculiere groepen.

Vertrouwen gaat samen met deelname aan de maatschappij (CBS, 2009; Welch, et al., 2004). Deze deelname gaat via sociale contacten en via participatie in organisaties. Netwerken waarbij individuen elkaar vertrouwen zijn een vorm van sociaal kapitaal (CBS, 2009). Putnam (1995) laat de relatie tussen religie en vertrouwen zien door het gebruik van zijn Sociaal Kapitaal theorie. Deze theorie stelt dat, des te meer men contact heeft met anderen, des te meer men deze anderen vertrouwt, en andersom (Putnam, 1995). Daarnaast laat deze theorie zien dat lidmaatschap van een vereniging/groep, zoals een religie, zal zorgen voor een stijging in sociaal vertrouwen (Putnam, 1995). Bovenstaande literatuur geeft dus aan dat er een er hoog vertrouwen is binnen de leden van religieuze groepen. Dit betekent echter nog niet dat leden van religieuze groepen ook een hoger algemeen vertrouwen hebben dan atheïsten. Naar dit mechanisme is nog geen concreet onderzoek gedaan. Daarom zal verschillende literatuur aangehaald worden om een verwachting over deze relatie uit te kunnen spreken.

Naarmate individuen meer betrokken raken in een kleine community, zoals een religie, zullen de leden van deze groep gedeelde waarden, normen en levensstijlen creëren (Rotolo, 2000; Welch, et al., 2007). Zij zullen minder contact hebben met individuen buiten de groep dan met individuen binnen de groep. Naarmate een groep van individuen minder overlap heeft met de algemenere waarden en normen binnen de samenleving, zal het aantal individuen dat zij vertrouwen verkleinen (Welch, et al., 2007). Atheïsten zullen dit minder hebben, waardoor zij de meer algemene normen en waarden van de samenleving aan zullen hangen. Dit zou een mogelijk verschil in algemeen vertrouwen tussen gelovigen (in dit geval katholieken en protestanten) en atheïsten kunnen verklaren.

De Sociaal Kapitaal theorie stelt dat het lid zijn van een groep kan zorgen voor *bonding* sociaal kapitaal, wat de oorzaak kan zijn voor een mindere ontwikkeling van *bridging* sociaal kapitaal (Welch, et al., 2004). *Bonding* sociaal kapitaal geeft de grenzen van de groep aan en zou intolerantie en vooroordelen tegenover de uit-groep kunnen vergroten. Religie speelt een belangrijke rol in relatie tot *bonding* en *bridging* sociaal kapitaal (Wuthnow, geciteerd in Welch, et al., 2004). Religieuze groepen hebben namelijk vaak een groot *bonding* sociaal kapitaal en zullen hierdoor minder vertrouwen hebben in de individuen buiten hun groep (Welch, et al., 2004). Allport (geciteerd in Batson & Stocks, 2008) stelt ook dat religie vooroordelen veroorzaakt en wegneemt. Alle religies leren de leden mededogen en tolerantie, echter deze religies wakkeren ook intolerantie en haat aan. Allport & Ross (1967) stellen dat religieuze individuen over het algemeen meer bevooroordeeld zijn dan individuen die aangeven dat religie nauwelijks tot geen rol in hun leven speelt. Er zijn meerdere onderzoeken die concluderen dat atheïsten minder vooroordelen hebben dan kerkgangers (Batson & Stocks, 2008). Een mogelijke verklaring voor deze resultaten kan het effect van de *intergroup bias* zijn (Johnson, Rowatt & LaBouff, 2012). Dit geeft aan dat een individu een voorkeur heeft voor de groep waar hij/zij toe behoort in tegenstelling tot andere groepen waar het individu zich niet mee verbonden voelt (uit-groep). Religieuze individuen zullen hun religie en de leden van deze religie als hun in-groep beschouwen. Individuen die niet tot deze religie behoren zullen als uit-groep worden gezien. Brewer (1999) laat zien dat de liefde voor de in-groep over het algemeen samen gaat met vooroordelen en haat richting de uit-groep. Deze vooroordelen kunnen leiden tot minder vertrouwen in individuen die niet tot de in-groep behoren (Brewer, 1999). Dit kan gezien worden als minder algemeen vertrouwen, aangezien er alleen een groot vertrouwen is in de leden van de in-groep. Als katholieken en protestanten geen tot nauwelijks contact hebben met individuen buiten hun groep, dan zullen deze vooroordelen tegenover de uit-groep ook niet zomaar veranderen. De Contact theorie stelt namelijk dat contact met de uit-groep zal zorgen voor een verandering in de negatieve kijk op de uit-groep, wat vooroordelen zal verminderen (Pettigrew, 1998).

Bovenstaande literatuur geeft informatie over de relatie tussen religieuze individuen en atheïsten met betrekking tot hun algemeen en sociaal vertrouwen. De literatuur maakt hier geen verschil tussen katholieken en protestanten, waardoor kan worden verwacht dat beide religies hetzelfde verschil aangeven als ze worden vergeleken met atheïsten. Mochten de twee religies in vergelijking met atheïsten toch verschillen, dan zal dit aan kunnen tonen dat de secularisering niet de verklaring is voor de afname in algemeen vertrouwen. Daarom is het nuttig om beide religies apart met atheïsten te vergelijken. Naar de specifieke relatie tussen atheïsten en vertrouwen is, voor zover bekend, geen onderzoek gedaan. Aangezien de literatuur over religieuze individuen en

hun vertrouwen laat zien dat religie zou kunnen leiden tot minder vertrouwen in de medemens en dat atheïsten minder vooroordelen hebben dan religieuze individuen, wordt verwacht dat atheïsten meer algemeen vertrouwen zullen hebben. Door bovenstaande literatuur te combineren wordt de volgende hypothese opgesteld:

H2: Atheïsten hebben over het algemeen meer algemeen vertrouwen dan gelovige individuen (in dit geval katholieken en protestanten).

Het effect van de modererende variabelen

Voor het effect van de modererende variabelen is gebruik gemaakt van de onderzoeken van Rotolo (2000) en Welch, et al. (2007). De mate van religiositeit, de frequentie van het deelnemen aan religieuze activiteiten en de frequentie van bidden zijn alle drie factoren die aangeven *hoe* religieus een individu is. Als een individu aangeeft tot een religie te behoren kan hij/zij op deze drie factoren verschillen met een ander religieus individu. Zoals eerder gesteld hebben leden van een hechte community gedeelde waarden, normen en levensstijlen. Deze worden sterker naarmate een individu meer betrokken is bij de community (Rotolo, 2000; Welch, et al., 2007). Als een individu hoger scoort op de mate van religiositeit, de frequentie van het deelnemen aan religieuze activiteiten en de frequentie van bidden, wordt aangenomen dat dit zal betekenen dat dit individu zich hechter verbonden zal voelen met de community. Zij zullen vervolgens een sterkere discrepantie ervaren tussen de waarden, normen en levensstijlen van hun religie in relatie tot de waarden, normen en levensstijlen die algemeen heersen in de samenleving (Welch, et al., 2007). Als dit effect ontstaat bij een religieus individu zal dit ervoor zorgen dat het aantal individuen dat hij/zij vertrouwt kleiner wordt (Welch, et al., 2007). Dit effect zal sterker zijn bij conservatievere en meer fundamentalistische religies door de hoge mate van *bonding* sociaal kapitaal (Welch, et al., 2004). De mate van religiositeit, de frequentie van het deelnemen aan religieuze activiteiten en de frequentie van bidden zullen dus de relatie tussen geloof (katholicisme en protestantisme) en algemeen vertrouwen versterken. Aangezien het protestantisme meer fundamentalistische en strengere aspecten bevat dan het katholicisme (Steensland, et al., 2000), is het aannemelijk dat het protestantisme dus een hechtere community is en het effect van de modererende variabelen sterker is voor protestanten dan voor katholieken. Dit leidt tot hypothese drie:

H3: De mate van religiositeit, de frequentie van het deelnemen aan religieuze activiteiten en de frequentie van bidden hebben een effect op het algemeen vertrouwen van katholieken en protestanten. Dit effect zal sterker zijn voor protestanten dan voor katholieken.

Methoden

Voor het uitvoeren van dit onderzoek wordt een al bestaande dataset gebruikt. De dataset met geschikte variabelen om de hypothesen te toetsen is de dataset van de European Social Survey (ESS). De ESS bestaat uit meerdere waves, waarvan de eerste was in 2001. Elke twee jaar wordt er een nieuwe random sample getrokken voor een nieuwe wave (ESS, z.j.). In dit paper wordt gekeken naar de achtste wave van de ESS uit 2016, zodat de meest recente data gebruikt wordt. Deze data zijn verzameld in 17 Europese landen door middel van face-to-face interviews en bestaat uit 33.286 respondenten. Vanuit deze dataset wordt een aantal variabelen gebruikt, die hieronder toegelicht zullen worden.

De data die gebruikt wordt in dit paper bestaat uit alle katholieken, protestanten en atheïsten uit de 17 landen die weergegeven zijn in Tabel 1. Er is gekozen om alle landen uit de data mee te nemen, omdat op deze manier geen bruikbare data weggelaten wordt. Daarnaast komen de verschillende landen niet allemaal overeen met betrekking tot cultuur, inkomen, opleidingsniveau, etc. Op die manier zullen deze factoren zo min mogelijk invloed hebben op de uitkomsten.

In Tabel 1 zijn de 17 landen en hun percentages atheïsten, katholieken, protestanten en overige geloven te zien. Opvallend is dat veel noordelijke landen een hoog percentage protestanten hebben. Polen, Oostenrijk en Ierland hebben een groot percentage aan katholieken en de hoogste percentages atheïsten zijn te vinden in Tsjechië, Estland en Nederland. Daarnaast is te zien dat Israël het hoogst scoort in de categorie ‘overige geloven’. Opvallend is dat veel Zuid-Europese landen niet voorkomen in deze wave van de ESS dataset. Aangezien het katholicisme het meest voorkomt in het Zuiden van Europa (Bosman, 2008), zou het missen van deze landen kunnen leiden tot een andere uitkomst, dan wanneer deze landen wel in de data zouden zitten.

Tabel 1. Percentages atheïsten, katholieken, protestanten en overige geloven per land

	% atheïsten per land	% katholieken per land	% protestanten per land	% overige geloven
Oostenrijk	27%	63%	4%	6%
België	55%	35%	1%	9%
Zwitserland	39%	31%	22%	8%
Tsjechië	81%	16%	1%	2%
Duitsland	45%	20%	27%	8%
Estland	72%	2%	7%	19%
Finland	45%	0%	52%	3%
Frankrijk	47%	44%	2%	7%
Groot-Brittannië	53%	11%	28%	8%
Ierland	26%	67%	3%	4%
Israël	1%	0%	0%	99%
IJsland	53%	1%	45%	1%
Nederland	67%	13%	14%	6%
Noorwegen	47%	2%	47%	4%
Polen	9%	90%	0%	1%
Rusland	42%	0%	0%	58%
Slovenië	38%	57%	1%	4%

Alle respondenten met één of meerdere missende waarden op de variabelen die gebruikt worden, worden uit de data gehaald en alleen de respondenten met geldige waarden op de variabelen worden meegenomen. Dit wordt gedaan door middel van het maken van een variabele die het aantal respondenten met en zonder missende waarden telt. Vervolgens wordt deze variabele gebruikt als filter om alle respondenten met missings uit de data te filteren. Na het aanzetten van de filter bestaat de sample uit 26.486 respondenten. Het wegfilteren van alle respondenten met een missende waarde op één van de gebruikte variabelen kan voor problemen zorgen. Het zou kunnen dat een groep mensen met een overeenkomstige eigenschap een bepaalde vraag niet ingevuld heeft. In dit onderzoek wordt dat echter niet als probleem gezien, omdat de steekproef erg groot is.

Afhankelijke variabele

De afhankelijke variabele in dit onderzoek is *Algemeen vertrouwen*. Deze variabele zal bestaan uit drie vragen die gesteld zijn in de European Social Survey, namelijk; “*Over het algemeen, zou u zeggen dat de meeste mensen te vertrouwen zijn, of dat je niet voorzichtig genoeg kan zijn met vertrouwen in mensen?*”, “*Denkt u dat de meeste mensen zouden proberen om gebruik van u te maken als ze de kans hebben, of zouden ze proberen om eerlijk te zijn?*” en “*Zou u zeggen dat mensen meestal behulpzaam proberen te zijn of dat ze vooral op zichzelf letten?*”. Bij elk van deze vragen wordt de respondent gevraagd om een score tussen aan te geven op een 11-punts

schaal, waarbij 0 overeenkomt met respectievelijk; *'Je kan niet voorzichtig genoeg zijn'*, *'De meeste mensen proberen gebruik van je te maken'* en *'Mensen letten vooral op zichzelf'*. De score 10 betekent respectievelijk; *'De meeste mensen zijn te vertrouwen'*, *'De meeste mensen proberen eerlijk te zijn'* en *'Mensen proberen vooral om behulpzaam te zijn'*. Bij alle drie de vragen zijn er naast de 11-punts schaal nog de opties *'Weigeren'*, *'Weet ik niet'* en *'Geen antwoord'*. Deze antwoordcategorieën zijn gecodeerd als missings en worden uit de data gehaald, omdat alleen de geldige antwoorden die binnen de 11-punts schaal vallen van belang zijn om de relatie tussen religie en algemeen vertrouwen te onderzoeken.

De drie vragen worden gecombineerd om algemeen vertrouwen zo betrouwbaar en breed mogelijk te meten. De antwoorden op al deze drie vragen geven namelijk een indicatie van de mate van vertrouwen van de respondent in de medemens. Vaak wordt bij het meten van algemeen vertrouwen alleen gebruik gemaakt van de eerste vraag: *"Over het algemeen, zou u zeggen dat de meeste mensen te vertrouwen zijn, of dat je niet voorzichtig genoeg kan zijn met vertrouwen in mensen?"*, die bedacht is door Noelle-Neumann (Delhey, et al., 2011). Er kan echter ook gebruik worden gemaakt van een drie-item schaal voor vertrouwen in de medemens (Delhey, et al., 2011). Rosenberg (1957) meet algemeen vertrouwen door middel van de *'Faith-in-People'* schaal. Deze schaal bestaat uit vijf items en volgens de Guttman methode vormen deze vragen samen een betrouwbare schaal (Rosenberg, 1957). In de European Social Survey wordt een variant van deze schaal gebruikt, die drie van deze vijf items bevat. Bovenstaande drie vragen worden gecombineerd tot één afhankelijke variabele *Algemeen vertrouwen*.

Voordat deze schaal gemaakt kan worden, wordt er echter eerst gecontroleerd op validiteit en betrouwbaarheid. Door het uitvoeren van een factoranalyse kan worden gecheckt of een aantal variabelen samengevoegd kunnen worden in een meer betekenisvolle en kleinere set van factoren (Allen, Bennett & Heritage, 2014, p. 213). In dit geval wordt er onderzocht of de drie variabelen die vertrouwen meten samengevoegd kunnen worden tot één factor die algemeen vertrouwen meet. Aan de assumpties van interdependentie (elke respondent komt één keer voor in de dataset) en steekproefgrootte (meer dan vijf respondenten per variabele) voor een factoranalyse wordt voldaan. Aan de assumptie voor normaliteit wordt volgens de Kolomogorov-Smirnov toets niet voldaan. De toets geeft namelijk significante resultaten aan. Als echter wordt gekeken naar de normale Q-Q plots en de histogrammen lijkt elke variabele redelijk normaal verdeeld te zijn. Aangezien een factoranalyse robuust is, zal het niet voldoen aan de assumptie van normaliteit niet voor problemen zorgen (Allen, et al., 2014, p. 217). Er is een factoranalyse met *Principal axis factoring* en zonder rotatie uitgevoerd. De factoranalyse laat zien dat er geen sprake is van multicollineariteit, dat de variabelen significant gecorreleerd zijn en geeft aan dat er één onderliggende factor is voor de drie items (zie Tabel 2).

Tabel 2. *Factor ladingen van drie items over vertrouwen in de medemens*

Item	Ladingen bij factor
1. <i>Over het algemeen, zou u zeggen dat de meeste mensen te vertrouwen zijn, of dat je niet voorzichtig genoeg kan zijn met vertrouwen in mensen?</i>	0.771
2. <i>Denkt u dat de meeste mensen zouden proberen om gebruik van u te maken als ze de kans hebben, of zouden ze proberen om eerlijk te zijn?</i>	0.726
3. <i>Zou u zeggen dat mensen meestal behulpzaam proberen te zijn of dat ze vooral op zichzelf letten?</i>	0.674
Percentage verklaarde variantie	52.52%

$N = 27.180$

Om de betrouwbaarheid van de schaal te toetsen wordt een Cronbach's Alpha uit gevoerd. De test laat zien dat er een Cronbach's Alpha van 0.77 is als de items vragen over vertrouwen hierin meegenomen worden. Aangezien deze waarde van de Cronbach's Alpha hoger is dan 0.7 kan ervan uit gegaan worden dat de betrouwbaarheid hoog genoeg is en deze items samen genomen kunnen worden in één schaal. Het maken van één variabele uit de drie items wordt gedaan door het gemiddelde antwoord van een respondent op deze drie items te berekenen. De schaal is een 11-punts schaal, waarbij 0 gelijk staat aan helemaal geen algemeen vertrouwen en 10 gelijk staat aan het maximale algemeen vertrouwen. Alleen de respondenten die een geldig antwoord hebben gegeven op alle drie de vragen worden meegenomen. Als een respondent op één of meer van deze vragen geen antwoord op de 11-punts schaal heeft gegeven wordt deze respondent dus uit de data gehaald.

Onafhankelijke variabele(n)

Ten eerste is de variabele *Religie* geconstrueerd. Deze variabele bestaat in dit onderzoek uit drie categorieën, namelijk *Katholicisme* (1), *Protestantisme* (2) en *Atheïsme* (3). Voor deze variabele worden twee vragen uit de ESS dataset gebruikt. De eerste vraag die wordt gebruikt is: “*Beschouwt u uzelf als behorend tot een bepaalde religie?*”. Respondenten konden hier ‘Ja’, ‘Nee’, ‘Weigeren’, ‘Weet ik niet’ en ‘Geen antwoord’ op antwoorden. Aangezien de categorie atheïsme niet voorkomt in de dataset worden de respondenten die op deze vraag het antwoord ‘Nee’ hebben ingevuld in dit onderzoek *Atheïst* genoemd. Dit wordt categorie 3 in de variabele *Religie*. De tweede vraag uit de bestaande dataset die voor de variabele *Religie* wordt gebruikt is: “*Bij welke religie behoort u op dit moment?*”. De antwoordcategorieën hierbij waren: ‘Katholiek’, ‘Protestant’, ‘Oosters Orthodox’, ‘Ander Christelijk geloof’, ‘Joods’, ‘Islamitisch’, ‘Oosterse religies’, ‘Andere niet Christelijke religies’, ‘Niet van toepassing’, ‘Weigeren’ en ‘Geen

antwoord'. De antwoordcategorieën vanuit de bestaande dataset die worden gebruikt zijn: *Katholiek* en *Protestant*, respectievelijk categorie 1 en categorie 2 in de variabele *Religie*.

Om een regressieanalyse uit te voeren en deze drie groepen met elkaar te kunnen vergelijken worden er als onafhankelijke variabelen drie dummy's geconstrueerd uit de variabele *Religie*. Elke dummy staat voor één van de drie categorieën van de variabele *Religie*: *Katholiek*, *Protestant* en *Atheïst*. De dummy's hebben de categorieën 0 en 1. Bij de dummy *Katholiek* bestaat categorie 0 uit protestanten en atheïsten en categorie 1 uit katholieken. Bij de dummy *Protestant* bestaat categorie 0 uit katholieken en atheïsten en categorie 1 uit protestanten. Bij de dummy *Atheïst* bestaat categorie 0 uit katholieken en protestanten en categorie 1 uit atheïsten.

Modererende variabelen

Ten eerste wordt er in dit onderzoek getoetst in hoeverre de onafhankelijke variabelen *Katholiek*, *Protestant* en *Atheïst* invloed hebben op de afhankelijke variabele *Algemeen vertrouwen*. Daarnaast wordt er getoetst of de variabelen *Mate van religiositeit*, *Frequentie van meedoen aan religieuze activiteiten* en *Frequentie van bidden* een rol spelen in de mate van het effect van religie op algemeen vertrouwen. De variabele *Mate van religiositeit* wordt gemeten door het stellen van de vraag; "Ongeacht of u tot een bepaalde religie behoort, hoe religieus zou u zeggen dat u bent?". Dit is gemeten aan de hand van een 11-punts schaal, waarbij 0 gelijk staat aan 'Helemaal niet religieus' en 10 gelijk staat aan 'Heel religieus'. De variabele *Frequentie van meedoen aan religieuze activiteiten* is gemeten met de vraag; "Afgezien van speciale gelegenheden zoals bruiloften en begrafenissen, hoe vaak woont u tegenwoordig religieuze diensten bij?". Hier worden zeven antwoordcategorieën van 'Elke dag' naar 'Nooit' gegeven. De variabele *Frequentie van bidden* is gemeten door te vragen; "Afgezien van wanneer u bij religieuze diensten bent, hoe vaak bid u?". Ook hier worden zeven antwoordcategorieën gegeven die lopen van 1: 'Elke dag' naar 7: 'Nooit'. De categorieën van de variabelen *Frequentie van religieuze activiteiten* en *Frequentie van bidden* zijn omgepoold om zo alle modererende variabelen van weinig religieus naar veel religieus op te laten lopen. Dit maakt het interpreteren van de uitkomsten en het lezen van de tabellen gemakkelijker. De variabelen hebben ook allemaal de opties 'Weigeren', 'Weet ik niet' en 'Geen antwoord'. De respondenten die één van deze antwoorden hebben ingevuld bij één of meer van deze variabelen worden niet meegenomen in de analyse. Hier is voor gekozen omdat het lastig is om deze respondenten onder te brengen in een categorie. Deze antwoordcategorieën zeggen niks over het effect wat deze variabelen kunnen hebben op de relatie tussen religie en algemeen vertrouwen.

Controle variabelen

De controle variabelen die worden gebruikt zijn: *Geslacht*, *Leeftijd* en *Aantal jaren onderwijs*. Onderzoek laat zien dat mannen over het algemeen meer vertrouwen hebben dan vrouwen (Buchan, Croson & Solnick, 2008), wat het nuttig maakt om deze variabele als controlevariabele mee te nemen. De variabele *Geslacht* wordt gemeten aan de hand van de vraag; “*Wat is uw geslacht?*” Hierbij worden de categorieën ‘*Man*’, ‘*Vrouw*’ en ‘*Geen antwoord*’ gegeven. De categorie ‘*Geen antwoord*’ is als missing gecodeerd en uit de analyse gehaald. Daarnaast is de variabele gehercodeerd als een 0-1 dummy variabele, waarbij 0 staat voor ‘*Man*’ en 1 staat voor ‘*Vrouw*’.

Eerder onderzoek laat zien dat oudere mensen een hogere mate van vertrouwen hebben in vreemden (Welch, et al., 2007). Daarom is het van belang deze variabele als controlevariabele mee te nemen. *Leeftijd* wordt in de ESS gemeten met de vraag; “*In welk jaar bent u geboren?*”, waarbij de respondent zelf een jaartal invult. Daarna heeft de ESS dataset een variabele ‘*leeftijd*’ gemaakt, door het jaartal dat door de respondent ingevuld is af te halen van het jaartal waarin de data is verzameld (2016). Deze variabele wordt dan ook in dit onderzoek gebruikt als variabele *Leeftijd*.

De variabele *Aantal jaren onderwijs* wordt gemeten aan de hand van de volgende vraag; “*Hoeveel jaar opleiding heeft u voltooid, of u nu voltijds of deeltijds bent?*”. Hierbij wordt de respondent gevraagd om antwoord te geven in hele cijfers. Een boxplot laat zien dat deze variabele veel outliers heeft. Dit komt door het feit dat sommige respondenten aangeven wel 54 jaar aan onderwijs te hebben gevolgd. Aangezien het boxplot een maximaal aantal jaren onderwijs van ongeveer 22 laat zien zijn alle waarden hoger dan 22 gehercodeerd tot de waarde 22. De variabele *Aantal jaren onderwijs* wordt meegenomen als controlevariabele, omdat er een effect is van opleidingsniveau op religie (Albrecht & Heaton, 1984). Hoe hoger een individu is opgeleid, des te minder religieus deze persoon is. Daarnaast laat onderzoek zien dat er een sterk positief verband is tussen opleidingsniveau en algemeen vertrouwen (Hooghe, Marien en de Vroome, 2012; Schmeets, 2008). Daarom zou de controlevariabele *Aantal jaren onderwijs* een schijnverband aan kunnen tonen.

Beschrijvende statistieken

In Tabel 3 zijn de beschrijvende statistieken van de variabelen die gebruikt worden in de analyses van dit paper uiteengezet. Er is te zien dat het gemiddelde algemeen vertrouwen van katholieken, protestanten en atheïsten op 5.66 ligt. Deze score ligt ongeveer in het midden op de 11-punts schaal. Daarnaast is te zien dat het gemiddelde van de mate van religiositeit op 4.11 ligt, het gemiddelde van de frequentie van religieuze activiteiten op 2.31 en het gemiddelde van de

variabele bidden ligt op 2.89. Opvallend is dat de mate van religiositeit van katholieken, protestanten en atheïsten tezamen lager ligt dan het midden van de schaal. Dit geldt ook voor de variabelen over de frequentie van religieuze activiteiten en de frequentie van bidden. De gemiddelde leeftijd van de respondenten die meegenomen worden in dit onderzoek is 49.30 jaar, met een minimum van 15 jaar en een maximum van 100 jaar. Het gemiddeld aantal jaren onderwijs binnen deze steekproef is 13.35.

Tabel 3. *Beschrijvende statistieken*

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Algemeen vertrouwen	26486	0.00	10.00	5.66	1.82
Katholiek	26486	0	1	0.32	0.47
Protestant	26486	0	1	0.16	0.37
Atheïst	26486	0	1	0.52	0.50
Mate van religiositeit	26486	0	10	4.11	3.11
Frequentie religieuze activiteiten	26486	1	7	2.31	1.43
Frequentie bidden	26486	1	7	2.89	2.31
Geslacht	26486	0	1	0.51	0.50
Leeftijd	26486	15	100	49.30	18.51
Aantal jaren onderwijs	26486	0	22	13.35	3.55
Valid N (listwise)	26486				

Analyse methode

Voor het testen van de hypothesen wordt er gebruik gemaakt van een meervoudige lineaire regressieanalyse. Hiermee kunnen de scores op de afhankelijke variabele *Algemeen vertrouwen* met behulp van de scores op de onafhankelijke variabelen worden voorspeld. Hier is voor gekozen, omdat er drie dummy variabelen als onafhankelijke variabelen in de analyse worden meegenomen, namelijk *Katholiek*, *Protestant* en *Atheïst*, en omdat de variabele *Algemeen vertrouwen* een continue variabele is. Op die manier kan er met een meervoudige lineaire regressie getoetst worden of het algemeen vertrouwen verschilt tussen katholieken, protestanten en atheïsten, wat antwoord geeft op hypothese 1 en 2. Er wordt getoetst zonder controlevariabelen én met controlevariabelen. Voor hypothese 3 worden drie interactie variabelen aangemaakt. Vervolgens worden deze drie interacties en de drie modererende variabelen samen met de onafhankelijke variabelen en de afhankelijke variabele in de regressieanalyse getoetst. De x-variabelen zijn hier de dummy's *Katholiek*, *Protestant* en *Atheïst*, de y-variabele is *Algemeen vertrouwen* en de z-variabelen zijn *Mate van religiositeit*, *Frequentie van meedoen aan religieuze activiteiten* en *Frequentie van bidden*. De resultaten van deze regressieanalyses zullen tezamen een antwoord kunnen geven op de onderzoeksvraag.

Resultaten

Zoals de onderzoeksvraag aangeeft wordt er in dit paper de relatie tussen het algemeen vertrouwen van katholieken, protestanten en atheïsten onderzocht. Bestaande literatuur geeft tegenstrijdige verwachtingen aan, die stellen dat ofwel katholieken ofwel protestanten een hoger vertrouwen hebben als wordt gekeken naar de relatie tussen deze twee religies. Vervolgens wordt er op basis van bestaand onderzoek verwacht dat atheïsten een hoger vertrouwen hebben dan gelovigen, dus dan zowel katholieken als protestanten. Tot slot wordt er een versterkend effect van de moderatie variabelen op de relatie tussen religie en algemeen vertrouwen verwacht, waarbij dit effect sterker is voor protestanten dan voor katholieken. Om deze verwachtingen te toetsen wordt gebruik gemaakt van een meervoudige lineaire regressieanalyse.

Voordat de analyses worden uitgevoerd is het van belang dat aan de assumpties voor het uitvoeren van een regressieanalyse wordt voldaan. Ten eerste wordt er gecontroleerd voor normaalverdeeldheid en outliers. Aangezien de N groter is dan 2000, wordt hiervoor gekeken naar de Kolmogorov-Smirnov toets. De Kolmogorov-Smirnov toets voor de afhankelijke variabele geeft een significante uitkomst, wat betekent dat er een gebrek is aan normaalverdeeldheid. De normale Q-Q plots en stem-and-leaf plots tonen echter geen aanwijzingen naar een niet normale verdeling. Toch is het van belang om rekening te houden met het feit dat de verdeling niet perfect normaal is. De boxplots laten enkele outliers zien. De outliers van de variabele *Algemeen vertrouwen* kunnen verklaard worden, omdat er respondenten zijn die op elke van de drie items binnen de variabele *Algemeen vertrouwen* een lage score (bijvoorbeeld 0) hebben ingevuld. Daarnaast is er gekeken naar de boxplots voor de modererende variabelen en de controle variabelen. De modererende variabelen *Mate van religiositeit* en *Frequentie van bidden* laten geen outliers zien. De variabele *Frequentie van meedoen aan religieuze activiteiten* laat enkele outliers zien. Dit zijn 81 respondenten die op de schaal van 1 tot en met 7 als score 7 in hebben gevuld. Dit zijn geen extreme waarden die ver buiten het boxplot liggen. Daarbij is getoetst of deze outliers in de regressieanalyse de oorzaak zijn van bepaalde resultaten. Dit is niet het geval, dus zullen deze outliers in de analyse meegenomen worden. De controlevariabele *Aantal jaren onderwijs* laat veel outliers zien. De meeste van deze outliers geven een extreem hoog aantal jaren van onderwijs aan. Om deze variabele een normale verdeling te geven zijn enkele waarden gehercodeerd, zodat de outliers binnen de normale verdeling vallen. Een specifiekere uitleg over deze hercodering is gegeven in de methoden-sectie.

Naast normaliteit en outliers is het van belang te onderzoeken of er sprake is van multicollineariteit. Hiermee wordt bedoeld dat de variabelen die gebruikt worden sterk met elkaar samenhangen, dus gecorreleerd zijn. Hiervoor wordt na het uitvoeren van de analyses gekeken naar Tolerance en VIF. Eerst zal echter worden gekeken naar de correlaties tussen de afhankelijke

variabele *Algemeen vertrouwen*, de modererende variabelen *Mate van religiositeit*, *Frequentie van meedoen aan religieuze activiteiten* en *Frequentie van bidden* en de controlevariabelen *Geslacht*, *Leeftijd* en *Aantal jaren onderwijs*. Omdat aan de assumptie voor normaliteit niet wordt voldaan, kan er niet naar de Pearson's r worden gekeken en wordt de Kendall's Tau-b gebruikt. In Tabel 4 zijn de correlatie-coëfficiënten voor de afhankelijke, modererende en controlevariabelen weergegeven. De correlatie tussen algemeen vertrouwen en mate van religiositeit is positief en significant, maar wel zwak ($\tau_b = 0.047, p < 0.01$). Deze positieve, significante, maar zwakke correlatie geldt ook voor de correlatie tussen algemeen vertrouwen en frequentie van meedoen aan religieuze activiteiten ($\tau_b = 0.026, p < 0.01$) en voor de correlatie tussen algemeen vertrouwen en frequentie van bidden ($\tau_b = 0.015, p < 0.01$). Deze correlaties geven aan dat naarmate een individu hoger scoort op één van de modererende variabelen, hij/zij ook iets hoger scoort op algemeen vertrouwen. De modererende variabelen zijn sterk met elkaar gecorreleerd. Er is een positieve significante correlatie te zien tussen *Mate van religiositeit* en *Frequentie van meedoen aan religieuze activiteiten* ($\tau_b = 0.506, p < 0.01$), tussen *Mate van religiositeit* en *Frequentie van bidden* ($\tau_b = 0.590, p < 0.01$) en tussen *Frequentie van meedoen aan religieuze activiteiten* en *Frequentie van bidden* ($\tau_b = 0.569, p < 0.01$). Dit betekent dat een individu dat hoog scoort op de ene modererende variabele over het algemeen ook hoog scoort op de andere modererende variabele.

De drie dummy's *Katholiek*, *Protestant* en *Atheïst* worden niet meegenomen in de correlaties omdat deze correlaties lastig te interpreteren zijn. In plaats daarvan wordt er voor de variabele *Religie* (categorische variabele met een nominaal meetniveau) gekeken naar de eta-waarde. De eta-waarde is een getal tussen de 0 en 1, waarbij 0 'geen samenhang' en 1 'perfecte samenhang' betekent. Eta kan worden gebruikt om de samenhang tussen een afhankelijke variabele op interval meetniveau en een onafhankelijke categorische variabele te toetsen. Als wordt gekeken naar de samenhang tussen *Algemeen vertrouwen* en *Religie* is er een eta-waarde van 0.192 waar te nemen. Dit betekent dat er sprake is van een kleine samenhang tussen deze twee variabelen. De samenhang tussen *Religie* en de drie modererende variabelen liggen alle drie tussen de 0.5 en 0.6, wat een gematigde samenhang inhoudt.

Tabel 4. Correlaties van afhankelijke, modererende en controlevariabelen

	Algemeen vertrouwen	Mate van religiositeit	Frequentie religieuze activiteiten	Frequentie bidden	Geslacht	Leeftijd	Aantal jaren onderwijs
Algemeen vertrouwen	-						
Mate van religiositeit	0.047**	-					
Frequentie religieuze activiteiten	0.026**	0.506**	-				
Frequentie bidden	0.015**	0.590**	0.569**	-			
Geslacht	0.014**	0.131**	0.090**	0.160**	-		
Leeftijd	0.030**	0.155**	0.107**	0.164**	0.021**	-	
Aantal jaren onderwijs	0.105**	-0.048**	-0.027**	-0.049**	0.011*	-0.152**	-

** . Correlatie is significant, $p < .01$

* . Correlatie is significant, $p < .05$

$N = 26.486$

De regressieanalyse geeft ook twee metingen van multicollineariteit, namelijk Tolerance en VIF. Als de Tolerances voor de voorspellende variabelen kleiner zijn dan 0.1, dan is er sprake van multicollineariteit met één of meerdere andere voorspellende variabelen (Allen, et al., 2014). Als Tolerances kleiner zijn dan 0.2 dan is er verdere inspectie naar hoge correlaties nodig. Voorspellende variabelen met VIFs die hoger zijn dan 10 laten zien dat er sprake is van multicollineariteit met één of meerdere andere voorspellende variabelen. Aangezien sommige VIFs een getal richting de 10 aangeven, is ervoor gekozen de modererende variabelen te centreren. Dit zorgt ervoor dat er geen sprake is van multicollineariteit. Daarbij zal het de interpretatie van de hoofdeffecten hierdoor ook gemakkelijker zijn.

De assumpties voor normaliteit, lineariteit en homoscedasticiteit worden gecheckt nadat de regressieanalyses zijn uitgevoerd. De *Normal P-P Plot of Regression Standardized Residuals* laat zien dat de residuen normaal verdeeld zijn. De scatterplot laat een afwezigheid van een duidelijk patroon zien in de spreiding van de punten, wat betekent dat aan de assumpties voor normaliteit, lineariteit en homoscedasticiteit wordt voldaan. De Mahalanobis Distance laat echter een hogere maximum Mahalanobis Distance zien dan de kritieke chi-square waarde voor df. Dit betekent dat er sprake is van multivariate outliers. Om dit te onderzoeken wordt een variabele aangemaakt waarbij de *cumulative distribution function for ChiSquare* van 1 af wordt gehaald. Hierin worden de variabele voor de Mahalanobis Distance, die aangemaakt is tijdens het uitvoeren van de regressieanalyse, en de df gestopt. Alle waarden lager dan 0.001 op deze nieuwe variabele zijn multivariate outliers. Om te onderzoeken of deze outliers effect hebben op de uitkomsten van de regressieanalyses worden deze outliers uit de data gefilterd en worden de regressieanalyses nogmaals uitgevoerd. In Bijlage 1 is Tabel 5 met de ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten zonder de outliers in de analyse te zien. De uitkomsten laten zien dat het hoofdeffect van

Frequentie van bidden in Model 6 en 7 niet meer significant is. Daarnaast wordt het effect van de interactievariabele *Atheïst * Frequentie van meedoen aan religieuze activiteiten* significant na het weglaten van de outliers. Dit betekent dat het effect van de frequentie van meedoen aan religieuze activiteiten voor atheïsten significant anders is dan voor protestanten ($b = 0.082$, $t = 2.052$, $p < 0.040$). Dit effect wordt echter niet meegenomen in het beantwoorden van de hypothesen en onderzoeksvraag, dus is minder van belang. Alle andere predictoren blijven hetzelfde effect houden na het weghalen van de multivariate outliers. Aangezien de outliers zijn onderzocht, de N in dit onderzoek erg groot is, de resultaten niet extreem veranderen zonder de outliers en de outliers geen extreem rare waarden aannemen of onverklaarbaar zijn, is ervoor gekozen om de resultaten met de outliers in de analyse als uitkomsten van dit onderzoek te nemen. Outliers horen ten slotte ook bij de informatie van de respondenten uit deze sample en geven een echte representatie van het fenomeen dat bestudeerd wordt.

In Tabel 6 zijn de resultaten van de meervoudige lineaire regressieanalyse te zien. Deze tabel bestaat uit 7 modellen. In de eerste vier modellen wordt gekeken naar het effect van de dummyvariabelen op algemeen vertrouwen. Hierbij wordt twee keer een andere dummy als referentiegroep genomen, om zo hypothesen 1 en 2 het beste te kunnen toetsen. Daarnaast worden in twee van de vier modellen de controlevariabelen meegenomen. In Model 5 worden de modererende variabelen meegenomen, in Model 6 ook de interacties en tot slot zijn in Model 7 ook de controlevariabelen toegevoegd. Model 7 kan een antwoord geven op hypothese 3.

Tabel 6. Ongestandaardiseerde Regressiecoëfficiënten en Standaard Error voor elke voorspellende variabele op algemeen vertrouwen

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6	Model 7
Constante (Algemeen vertrouwen)	6.413*** (0.027)	5.110*** (0.066)	5.607*** (0.015)	4.359*** (0.058)	6.355*** (0.028)	6.306*** (0.033)	5.041*** (0.068)
Katholiek	-1.049*** (0.033)	-0.980*** (0.033)	-0.243*** (0.025)	-0.228*** (0.025)	-1.063*** (0.034)	-0.951*** (0.042)	-0.892*** (0.042)
Protestant	Ref.	Ref.	0.806*** (0.031)	0.752*** (0.031)	Ref.	Ref.	Ref.
Atheïst	-0.806*** (0.031)	-0.752*** (0.031)	Ref.	Ref.	-0.686*** (0.035)	-0.616*** (0.040)	-0.576*** (0.040)
Mate van religiositeit					0.045*** (0.005)	0.081*** (0.015)	0.077*** (0.015)
Frequentie van religieuze activiteiten					0.032** (0.011)	0.044 (0.025)	0.033 (0.024)
Frequentie van bidden					-0.035*** (0.007)	-0.052*** (0.015)	-0.051*** (0.015)
Katholiek * Mate van religiositeit						-0.076*** (0.018)	-0.062*** (0.018)
Katholiek * Frequentie van religieuze activiteiten						-0.006 (0.030)	-0.007 (0.029)
Katholiek * Bidden						0.026 (0.018)	0.018 (0.018)
Atheïst * Mate van religiositeit						-0.028 (0.016)	-0.027 (0.016)
Atheïst * Frequentie van religieuze activiteiten						-0.015 (0.031)	0.000091 (0.031)
Atheïst * Frequentie van bidden						0.026 (0.019)	0.024 (0.019)
Geslacht		0.037 (0.022)		0.037 (0.022)			0.023 (0.022)
Leeftijd		0.005*** (0.001)		0.005*** (0.001)			0.005*** (0.001)
Aantal jaren onderwijs		0.074*** (0.003)		0.074*** (0.003)			0.074*** (0.003)
R²	0.037	0.058	0.037	0.058	0.041	0.042	0.062

** p < 0.01. *** p < 0.001.

N = 26.486

Model 1 in bovenstaande tabel is de dummy *Protestant* als referentiegroep gekozen. De variabelen in Model 1 verklaren 3.7% van de variantie van algemeen vertrouwen, $R^2 = 0.037$, $F(2, 26483) = 509.080$, $p < 0.001$. In Model 2 is te zien dat protestanten significant meer algemeen vertrouwen hebben dan katholieken ($b = -0.980$, $t = -29.611$, $p < 0.001$). Katholieken hebben dus 0.980 minder algemeen vertrouwen, op een 11-puntsschaal, dan protestanten als wordt gecontroleerd voor geslacht, leeftijd en aantal jaren onderwijs. De verklaarde variantie voor Model 2 is 5.8%, $R^2 = 0.058$, $F(5, 26480) = 324.159$, $p < 0.001$.

In Model 3 en 4 is de dummy *Atheïst* als referentiegroep gekozen. In feite zijn de resultaten hetzelfde als in Model 1 en Model 2, maar er is voor deze extra analyse met andere referentiegroep gekozen, om expliciet te toetsen of het verschil tussen katholieken en atheïsten significant is. Dit is namelijk niet af te lezen uit de eerste twee modellen. Model 3 en Model 4 geven allebei significante verschillen tussen katholieken en atheïsten (respectievelijk: $b = -0.243$, $t = -9.864$, $p < 0.001$ & $b = -0.228$, $t = -9.205$, $p < 0.001$) en tussen protestanten en atheïsten (respectievelijk: $b = 0.806$, $t = 25.956$, $p < 0.001$ & $b = 0.752$, $t = 24.075$, $p < 0.001$). Als wordt gekeken naar Model 4 kan worden gesteld dat katholieken 0.228 lager scoren op algemeen vertrouwen dan atheïsten en dat protestanten 0.752 hoger scoren op algemeen vertrouwen dan atheïsten als gecontroleerd wordt voor geslacht, leeftijd en aantal jaren onderwijs.

In Model 5, 6 en 7 worden protestanten als de referentiegroep genomen. Het toevoegen van de modererende variabelen in Model 5 leidt tot een stijging van de verklaarde variantie ten opzichte van Model 1 met 0.4%, $R^2_{\text{change}} = 0.004$, $F_{\text{change}}(3, 26480) = 33.161$, $p < 0.001$. Model 5 laat zien dat er significante effecten van de modererende variabelen op algemeen vertrouwen te zien zijn. De toevoeging van de interactievariabelen in Model 6 zorgt voor een stijging van de verklaarde variantie van 0.1%, $R^2_{\text{change}} = 0.001$, $F_{\text{change}}(6, 26474) = 5.019$, $p < 0.001$. Model 7 neemt ook de controlevariabelen mee en laat dus het complete model met alle variabelen zien. De verklaarde variantie stijgt met 2.0%, $R^2_{\text{change}} = 0.020$, $F_{\text{change}}(3, 26471) = 190.301$, $p < 0.001$. De variabelen van de modellen samen verklaren 6.2% van de variantie in algemeen vertrouwen, $R^2 = 0.062$, $\text{adjusted } R^2 = 0.061$, $F(14, 26471) = 124.865$, $p < 0.001$. Dit kan worden gezien als een redelijk klein effect (Cohen, geciteerd in Allen, et al., 2014, p. 189). Protestanten zijn als referentiegroep genomen, omdat op die manier het hoofdeffect voor protestanten bestudeert kan worden en het verschil tussen katholieken en protestanten op de invloed van de modererende variabele vergeleken kan worden. Als wordt gekeken naar de hoofdeffecten is te zien dat katholieken significant minder algemeen vertrouwen hebben dan protestanten bij een score van 0 op *Mate van religiositeit*, *Frequentie van meedoen aan religieuze activiteiten* en *Frequentie van bidden* ($b = -0.892$, $t = -21.318$, $p < 0.001$). Daarnaast hebben atheïsten ook significant minder algemeen vertrouwen dan protestanten bij een score van 0 op *Mate van religiositeit*, *Frequentie*

van *meedoen aan religieuze activiteiten* en *Frequentie van bidden* ($b = -0.576$, $t = -14.544$, $p < 0.001$). Het hoofdeffect van *Mate van religiositeit* geeft aan dat de mate van religiositeit een significant positief effect heeft op het algemeen vertrouwen van protestanten ($b = 0.077$, $t = 5.324$, $p < 0.001$). Alhoewel dit effect significant is, is 0.077 op een schaal van 11 wel een klein effect. Het significante interactie-effect *Katholiek * Mate van religiositeit* laat zien dat het effect van mate van religiositeit voor katholieken significant anders is dan voor protestanten ($b = -0.062$, $t = -3.512$, $p < 0.001$), hoewel ook dit effect klein is. Het interactie-effect is negatief, wat betekent dat het effect van *Mate van religiositeit* minder sterk is voor katholieken dan voor protestanten. Toch blijft het effect van *Mate van religiositeit* ook positief voor katholieken, namelijk $0.077 - 0.062 = 0.015$. De variabele *Frequentie van meedoen aan religieuze activiteiten* geeft geen significant effect weer, net als de interactie-variabelen: *Katholiek * Frequentie van meedoen aan religieuze activiteiten*. De variabele *Frequentie van bidden* geeft een negatief significant effect weer. Dit houdt in dat de frequentie van bidden een negatief effect heeft op het algemeen vertrouwen van protestanten ($b = -0.051$, $t = -3.487$, $p < 0.001$). De interacties hierbij (*Katholiek * Frequentie van bidden* en *Atheïst * Frequentie van bidden*) geven geen significante effecten weer. Om de directe effecten van de modererende variabelen voor katholieken te zien, is deze regressieanalyse nogmaals uitgevoerd. Dit keer is de dummy *Katholiek* als referentiegroep genomen. Er is voor gekozen deze resultaten niet in de regressietabel weer te geven, omdat het in feite dezelfde analyse is als in Model 7. Toch is het van belang de hoofdeffecten te noemen voor het beantwoorden van hypothese 3. De analyse laat zien dat er geen significante effecten zijn van *Mate van religiositeit* en *Frequentie van het meedoen aan religieuze activiteiten* op het algemeen vertrouwen van katholieken. Echter de *Frequentie van bidden* geeft een negatief significant effect weer voor katholieken, hoewel ook dit effect zeer klein is ($b = -0.026$, $t = -2.238$, $p = 0.025$). Dit betekent dat des te meer een katholiek bidt, des te minder algemeen vertrouwen hij/zij heeft.

In Model 2, 4 en 7 is te zien dat de controlevariabelen *Leeftijd* en *Aantal jaren onderwijs* een significant effect hebben op *Algemeen vertrouwen*. Dit betekent dat hoe ouder iemand is en hoe meer jaren onderwijs een individu heeft gevolgd, hoe meer algemeen vertrouwen die persoon zal hebben. Echter, de significantie van de effecten van de afhankelijke en modererende variabelen veranderen niet door het meenemen van de controlevariabelen in de analyse.

Conclusie en discussie

De resultaten laten zien dat het algemeen vertrouwen verschilt tussen katholieken, protestanten en atheïsten. Met behulp van de resultaten van de regressieanalyses kan antwoord gegeven worden op de hypothesen. Uit de resultaten blijkt dat hypothese 1a verworpen kan worden. Hypothese 1a zei; *Individueen die zichzelf als lid van het katholieke geloof beschouwen zullen meer algemeen*

vertrouwen hebben dan individuen die zichzelf als lid van het protestantse geloof beschouwen. Uit de resultaten blijkt dat het protestanten zijn die meer algemeen vertrouwen hebben dan katholieken. Daarom wordt op basis van dit onderzoek hypothese 1b bevestigd: *Individuen die zichzelf als lid van het protestantse geloof beschouwen zullen meer algemeen vertrouwen hebben dan individuen die zichzelf als lid van het katholieke geloof beschouwen.* Ongeacht of de controlevariabelen mee worden genomen in de analyse, de conclusie blijft dat protestanten meer algemeen vertrouwen hebben dan katholieken. De resultaten zijn in overeenstemming met het onderzoek van Welch, et al. (2004; 2007). Dit laat zien dat ook in Europa, net als in de VS, protestanten meer algemeen vertrouwen hebben dan katholieken. De oorzaak hiervoor kan het grotere *bridging* sociaal kapitaal van de protestanten zijn, wat volgens de Sociaal Kapitaal theorie, en volgens Welch, et al. (2004) leidt tot minder vooroordelen en meer vertrouwen in de medemens. Daarbij is dit in overeenstemming met de Contact theorie, omdat meer contact met andere individuen buiten de in-groep leidt tot minder vooroordelen en dus uiteindelijk tot meer vertrouwen.

Hypothese 2 stelde het volgende; *Atheïsten hebben over het algemeen meer algemeen vertrouwen dan gelovige individuen (in dit geval protestanten en katholieken).* Deze hypothese wordt op basis van de resultaten deels bevestigd. Atheïsten hebben namelijk meer algemeen vertrouwen dan katholieken. De hypothese wordt echter niet bevestigd voor de relatie tussen atheïsten en protestanten. Protestanten hebben namelijk meer algemeen vertrouwen dan atheïsten. Het meenemen van de controlevariabelen verandert deze uitkomsten niet. Deze resultaten betekenen dat de literatuur klopt voor het verschil in algemeen vertrouwen tussen katholieken en atheïsten, maar niet voor het verschil tussen protestanten en atheïsten. Een verklaring voor het feit dat protestanten meer algemeen vertrouwen hebben dan atheïsten zou kunnen liggen in de Sociaal Kapitaal theorie, die zegt dat het hebben van *bridging* sociaal kapitaal en participatie leidt tot meer vertrouwen. De bevestiging van hypothese 1b laat zien dat protestanten *bridging* sociaal kapitaal hebben en participeren in de samenleving. Het *bonding* sociaal kapitaal van protestanten werd, volgens de Sociaal Kapitaal, echter gezien als een obstakel voor het ontwikkelen van *bridging* sociaal kapitaal. Om te kunnen bevestigen dat het *bridging* sociaal kapitaal van protestanten voor een hoger algemeen vertrouwen van protestanten dan van atheïsten zorgt, zou echter specifiek onderzoek gedaan moeten worden naar het *bonding* en *bridging* sociaal kapitaal van atheïsten. Dit onderzoek ontbreekt namelijk nog in de bestaande literatuur.

Hypothese 3 is: *De mate van religiositeit, de frequentie van het deelnemen aan religieuze activiteiten en de frequentie van bidden hebben een effect op het algemeen vertrouwen van katholieken en protestanten. Dit effect zal sterker zijn voor protestanten dan voor katholieken.* Deze hypothese kan deels bevestigd worden. Voor protestanten hebben de mate van religiositeit

en de frequentie van bidden een effect op hun algemeen vertrouwen. De frequentie voor meedoen aan religieuze activiteiten heeft geen effect. Voor protestanten geldt dan; hoe hoger de mate van religiositeit, des te meer algemeen vertrouwen en hoe te hoger de frequentie van bidden, des te minder algemeen vertrouwen. Voor katholieken geldt; hoe hoger de frequentie van bidden, des te minder algemeen vertrouwen. Tot slot kan er geconcludeerd worden dat het effect van mate van religiositeit voor katholieken significant minder is dan voor protestanten. De mate van religiositeit heeft voor beide religies wel een positief effect op de relatie tussen religie (protestant en katholiek) en algemeen vertrouwen. Het meenemen van de controlevariabelen zorgt niet voor een verandering in de bovenstaande conclusies. Als deze resultaten worden vergeleken met de genoemde bestaande literatuur dan kan worden gesteld dat de resultaten van Welch, et al. (2007) en Rotolo (2000) alleen niet bevestigd kunnen worden voor de frequentie van meedoen aan religieuze activiteiten. Het feit dat het effect van mate van religiositeit sterker is bij protestanten en dan bij katholieken kan bevestigd worden door het feit dat protestanten meer algemeen vertrouwen hebben dan katholieken en doordat het protestantisme verschillende stromingen met meer liberale, maar ook meer fundamentalistische en strengere aspecten bevat. Dit zorgt voor een hechte protestantse community. Deze hechtheid geeft aan dat de mate van religiositeit sterk verschilt binnen het protestantisme en dus effect heeft op het algemeen vertrouwen van protestanten.

De onderzoeksvraag in dit onderzoek is: *In hoeverre is er een verschil in de mate van algemeen vertrouwen tussen katholieken, protestanten en atheïsten binnen Europa?* De conclusie die getrokken kan worden op basis van de gebruikte data en analyses in dit onderzoek is dat er een verschil is in algemeen vertrouwen tussen katholieken en protestanten. Protestanten hebben een hoger algemeen vertrouwen dan katholieken. Daarnaast verschilt het algemeen vertrouwen ook tussen gelovigen (hier: katholieken en protestanten) en atheïsten. Atheïsten hebben meer algemeen vertrouwen dan katholieken, en protestanten hebben meer algemeen vertrouwen dan atheïsten. De Sociaal Kapitaal theorie, de Contact theorie en de literatuur laten zien dat het contact binnen een hechte community zorgt voor minder algemeen vertrouwen, en dat het contact buiten de in-groep zorgt voor meer algemeen vertrouwen. Aangezien katholieken weinig contact buiten de in-groep hebben kan verklaard worden dat zij minder algemeen vertrouwen hebben. Protestanten daarentegen hebben veel contact binnen de in-groep, maar ook met individuen die niet tot de in-groep behoren. Het *bridging* sociaal kapitaal van protestanten lijkt te compenseren voor de mate van *bonding* sociaal kapitaal dat ze hebben. Het contact met de uit-groep zou kunnen verklaren dat zij daarom meer algemeen vertrouwen dan katholieken en dan atheïsten hebben. Het is echter wel van belang meer onderzoek te doen naar het mechanisme van de relatie tussen atheïsten en algemeen vertrouwen.

Het tweede deel van de onderzoeksvraag in dit onderzoek is: *In hoeverre spelen mate van religiositeit, de frequentie van deelname aan religieuze activiteiten en frequentie van bidden hierbij een rol?* Het antwoord op deze vraag is dat de mate van religiositeit en de frequentie van bidden invloed hebben op het algemeen vertrouwen van protestanten en dat de frequentie van bidden invloed heeft op het algemeen vertrouwen van katholieken. Daarnaast is de invloed van mate van religiositeit significant groter voor het algemeen vertrouwen van protestanten dan voor dat van katholieken.

Een tekortkoming van het huidige onderzoek is dat de effecten van landen niet zijn meegenomen in de analyses, terwijl deze effecten zouden kunnen verschillen tussen landen. Daarom zou vervolgonderzoek kunnen controleren voor land. Dit onderzoek zou ook uitgevoerd kunnen worden voor bepaalde delen van Europa. Daarnaast worden in dit onderzoek vrijwel geen Zuid-Europese landen meegenomen. In deze landen speelt het katholieke geloof een grote rol (Bosman, 2008), wat zou kunnen zorgen voor andere uitkomsten als deze landen ook worden onderzocht. In dit onderzoek is gekeken naar twee religies, omdat dit de grootste religies in Europa zijn. De islamitische religie stijgt echter ook in leden binnen Europese landen en de orthodoxe religie is tevens groot in Europa (Bosman, 2008). Toekomstig onderzoek zou deze twee (of meerdere) religies ook mee kunnen nemen in de analyses. Daarbij bestaat het protestantisme uit veel verschillende stromingen en afsplitsingen, waarbij erg strenge en minder strenge stromingen aanwezig zijn. Het verschil tussen deze stromingen zou ook een verschil in algemeen vertrouwen kunnen veroorzaken, wat interessant zou zijn voor vervolgonderzoek. Daarnaast zou het algemeen vertrouwen onder gelovigen en atheïsten ook kunnen worden vergeleken met hun sociaal vertrouwen. Wellicht is dit verschillend, wat misschien verklaart zou kunnen worden door het hoge intra-groep vertrouwen van religieuze individuen. Welch, et al. (2007) hebben dit al onderzocht, maar dit onderzoek vond plaats in de VS. Voor Europa zou dit een interessant onderzoek kunnen zijn in de toekomst.

Kortom, het algemeen vertrouwen verschilt tussen religies en atheïsten. Deze onderzoeksresultaten geven input voor beleidsmakers. Tot slot kan er geconcludeerd worden dat religie deels bijdraagt aan het algemeen vertrouwen binnen de samenleving. Volgens dit onderzoek is de secularisering echter niet de oorzaak voor de daling in het algemeen vertrouwen. De secularisering heeft gezorgd voor meer atheïsten in Europa. Als dit de oorzaak zou zijn voor de daling in algemeen vertrouwen zouden katholieken en protestanten dus beiden een hoger algemeen vertrouwen moeten hebben dan atheïsten. Kortom, er zullen andere factoren verantwoordelijk zijn voor de daling in het algemeen vertrouwen.

Literatuurlijst

- Allbrecht, S. L., & Heaton, T. B. (1984). Secularization, higher education, and religiosity. *Review of Religious Research*, 43-58.
- Allen, P., Bennett, K. & Heritage, B. (2014). *SPSS Statistics Version 22: A practical guide*. Zuid Melbourne, Australië: Cengage Learning Australia.
- Allport, G. W., & Ross, J. M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of personality and social psychology*, 5(4), 432.
- Anderson, L., Mellor, J., & Milyo, J. (2010). Did the devil make them do it? The effects of religion in public goods and trust games. *Kyklos*, 63(2), 163-175.
- Barro, R. J., & McCleary, R. (2003). *Religion and economic growth* (No. w9682). National Bureau of Economic Research.
- Bekkers, R. H. F. P., & Ruiter, S. (2009). Generatieverschillen in maatschappelijke waarden en vrijwillige inzet.
- Bosman, H. (2008). *Religies in de Europese Unie*. Geraadpleegd van: <https://www.cmo.nl/pdf/smo/EU-religies.pdf>
- Brewer, M. B. (1999). The psychology of prejudice: Ingroup love and outgroup hate?. *Journal of social issues*, 55(3), 429-444.
- Buchan, N. R., Croson, R. T., & Solnick, S. (2008). Trust and gender: An examination of behavior and beliefs in the Investment Game. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 68(3-4), 466-476.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2009). *Religie aan het begin van de 21ste eeuw*. Geraadpleegd van <https://www.cbs.nl/nr/rdonlyres/953535e3-9d25-4c28-a70d-7a4aea76e27/0/2008e16pub.pdf>
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2016, 22 december). *Helpt Nederlanders is kerkelijk of religieus*. Geraadpleegd van <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2016/51/helpt-nederlanders-is-kerkelijk-of-religieus>
- Daniels, J. P., & Von Der Ruhr, M. (2010). Trust in others: Does religion matter?. *Review of Social Economy*, 68(2), 163-186.
- Delhey, J., Newton, K., & Welzel, C. (2011). How general is trust in “most people”? Solving the radius of trust problem. *American Sociological Review*, 76(5), 786-807.
- European Social Survey. (2002). ESS Round 1 [ESS1 - 2002]. Geraadpleegd van www.europeansocialsurvey.org/download.html?file=ESS1e06_5&y=2002
- European Social Survey. (2016). ESS Round 8 [ESS8 - 2016]. Geraadpleegd van www.europeansocialsurvey.org/download.html?file=ESS8e02&y=2016

- European Social Survey. (z.j.). *About the European Social Survey European Research Infrastructure – ESS ERIC*. Geraadpleegd van: <http://www.europeansocialsurvey.org/about/>
- Forrest, R., & Kearns, A. (2001). Social cohesion, social capital and the neighbourhood. *Urban studies*, 38(12), 2125-2143.
- Green, M., & Elliott, M. (2010). Religion, health, and psychological well-being. *Journal of religion and health*, 49(2), 149-163.
- Hooghe, M., Marien, S., & de Vroome, T. (2012). The cognitive basis of trust. The relation between education, cognitive ability, and generalized and political trust. *Intelligence*, 40(6), 604-613.
- Huygen, A., De Meere, F. (2008). *De invloed en effecten van sociale samenhang: verslag van een literatuurverkenning*. Geraadpleegd van: https://www.verwey-jonker.nl/doc/vitaliteit/De%20invloed%20en%20effecten%20van%20sociale%20samenhang_1169.pdf
- Johnson, M. K., Rowatt, W. C., & LaBouff, J. P. (2011). Religiosity and Prejudice Revisited: In-Group Favoritism, Out-Group Derogation, or Both?. *Psychology of Religion and Spirituality*. Advance online publication. doi: 10.1037/a0025107.
- Larsen, C. A. (2013). *The rise and fall of social cohesion: The construction and de-construction of social trust in the US, UK, Sweden and Denmark*. Oxford University Press.
- Laycock, D. (1981). Towards a general theory of the religion clauses: the case of church labor relations and the right to church autonomy. *Columbia Law Review*, 81(7), 1373-1417.
- Newton, K., & Zmerli, S. (2011). Three forms of trust and their association. *European Political Science Review*, 3(2), 169-200.
- Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup contact theory. *Annual review of psychology*, 49(1), 65-85.
- Proctor, J. (2006). Religion as trust in authority: Theocracy and ecology in the United States. *Annals of the Association of American Geographers*, 96(1), 188-196.
- Putnam, R. D. (1995). Bowling alone: America's declining social capital. In *Culture and politics* (pp. 223-234). Palgrave Macmillan, New York.
- Rosenberg, M. (1957). Misanthropy and attitudes toward international affairs. *Conflict Resolution*, 1(4), 340-345.
- Rotolo, Thomas. 2000. "Town Heterogeneity and Affiliation: A Multi-Level Analysis of Voluntary Association Membership." *Sociological Perspectives* 43(2):271-90.
- Schoenfeld, E. (1978). Image of man: The effect of religion on trust: A research note. *Review of Religious Research*, 61-67.

- Skirbekk, V., Kaufmann, E., & Goujon, A. (2010). Secularism, fundamentalism, or Catholicism? The religious composition of the United States to 2043. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 49(2), 293-310.
- Sosis, R. (2005). Does Religion Promote Trust?: The Role of Signaling, Reputation, and Punishment. *Interdisciplinary journal of research on religion*, 1.
- Spears, R. (2011). Group identities: The social identity perspective. In *Handbook of identity theory and research* (pp. 201-224). Springer, New York, NY.
- Statista. (z.j.). *Religion in Europe – Statistics and Facts*. Geraadpleegd van: <https://www.statista.com/topics/3977/religion-in-europe/>
- Steensland, B., Robinson, L. D., Wilcox, W. B., Park, J. Z., Regnerus, M. D., & Woodberry, R. D. (2000). The measure of American religion: Toward improving the state of the art. *Social Forces*, 79(1), 291-318.
- Tan, J. H., & Vogel, C. (2008). Religion and trust: An experimental study. *Journal of Economic Psychology*, 29(6), 832-848.
- Tolsma, J., Van der Meer, T., & Gesthuizen, M. (2009). The impact of neighbourhood and municipality characteristics on social cohesion in the Netherlands. *Acta Politica*, 44(3), 286-313.
- Verweij, J., Ester, P., & Nauta, R. (1997). Secularization as an economic and cultural phenomenon: A cross-national analysis. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 309-324.
- Welch, M. R., Sikkink, D., & Loveland, M. T. (2007). The radius of trust: Religion, social embeddedness and trust in strangers. *Social Forces*, 86(1), 23-46.
- Welch, M. R., Sikkink, D., Sartain, E., & Bond, C. (2004). Trust in God and trust in man: The ambivalent role of religion in shaping dimensions of social trust. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 43(3), 317-343.

Bijlage 1. Tabel 5. *Ongestandaardiseerde Regressiecoëfficiënten en Standaard Error voor elke voorspellende variabele op algemeen vertrouwen, waarbij multivariate outliers uit de analyse zijn gehaald*

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6	Model 7
Constante (Algemeen vertrouwen)	6.435*** (0.030)	5.102*** (0.069)	5.607*** (0.015)	4.334*** (0.060)	6.375*** (0.031)	6.320*** (0.038)	5.020*** (0.072)
Katholiek	-1.066*** (0.035)	-0.990*** (0.035)	-0.238*** (0.025)	-0.223*** (0.025)	-1.076*** (0.036)	-0.962*** (0.047)	-0.893*** (0.046)
Protestant	Ref.	Ref.	0.828*** (0.033)	0.768*** (0.033)	Ref.	Ref.	Ref.
Atheïst	-0.828*** (0.033)	-0.768*** (0.033)	Ref.	Ref.	-0.707*** (0.038)	-0.612*** (0.046)	-0.563*** (0.045)
Mate van religiositeit					0.043*** (0.006)	0.088*** (0.020)	0.087*** (0.020)
Frequentie van religieuze activiteiten					0.025* (0.012)	-0.016 (0.034)	-0.029 (0.034)
Frequentie van bidden					-0.028*** (0.008)	-0.032 (0.018)	-0.031 (0.018)
Katholiek * Mate van religiositeit						-0.084*** (0.023)	-0.073** (0.022)
Katholiek * Frequentie van religieuze activiteiten						0.048 (0.038)	0.048 (0.038)
Katholiek * Bidden						0.011 (0.022)	0.005 (0.021)
Atheïst * Mate van religiositeit						-0.038 (0.021)	-0.039 (0.021)
Atheïst * Frequentie van religieuze activiteiten						0.067 (0.040)	0.082* (0.040)
Atheïst * Frequentie van bidden						0.008 (0.023)	0.009 (0.023)
Geslacht		0.041 (0.022)		0.041 (0.022)			0.024 (0.023)
Leeftijd		0.005*** (0.001)		0.005*** (0.001)			0.004*** (0.001)
Aantal jaren onderwijs		0.077*** (0.003)		0.077*** (0.003)			0.077*** (0.003)
R²	0.037	0.058	0.037	0.058	0.041	0.042	0.062

* p < 0.05. ** p < 0.01. *** p < 0.001.

N = 25.229